

NA VAKADIDIKE NI CAKACAKA VAKAVANUA NI VAKAWATI

©Tabana ni Vosa kei na iTovo Vakaviti, 1999

Na ivakamacala kece e tabaki eke era kau mai ena ivola sa tabaki oti, na tepi katoni ena veiyabaki sa oti, kei na veitarotarogi. Qo na itukutuku ni dakunilotu kei na noda sa mai lotu. Era na cavuti tiko ga e ke na veivanua e katoni, volai se vakatarogi oti na kedra itukutuku.

TABAILAGO, DUGUCI, VĀKABIVOLA

Ni sa via vakawati e dua na cauravou, a imatai ni ka ratou vakayacora na nona mataqali na **tabailago**. Qo na kena lai tabaki na **ilago** i tamai yalewa, me ratou kalawa yani i loma, me tarogi na lomai yalewa. E vakarogotaki e ke vei rau na itubutubu ni yalewa ni sa na vakarau mai vosaki na luvedrau, me rau na maroroī koya vinaka.

Mai Nadroga kei na levu tale na vanua mai na yasayasa vakaRa kei Rakiraki e sega ni dau vakayacori na tabailago. E dau lai tukuni ga vei rau na itubutubu ni yalewa ni sa vinakati me vakawatitaki na luvedrau. E rawa ni se tukuni tu ni rau se gone, vakabibi ni sa koto e dua na sala ni veiwekani makawa. E dau qai tarava yani na tabailago na **duguci** se **vosaki** ni yalewa. Qo e tuberi tale ga kina na tabua me vaka na tabailago.

Mai Lau e tekivu ga na cakacaka vakavanua ni vakawati ena iduguci, na yacana vakaLau na **lakovaki jikina** se **kadavaki jikina**.

E duidui na iciqociqomi ni iduguci ena veiyasai Viti. Mai Rakiraki e dau dua na kamunaga e tubera o tamai yalewa vei ratou na mai veiduguci me itukuni ni lomai yalewa ena gauna vata tiko ga sa oti kina nodratou cakacaka na wekai tagane. Na tabua qo e vakatokai na **ivakadonugusu**. E vakaraitaka na lomai yalewa ni sa vakadonuya nona mai duguci.

Ia mai Matuku na iduguci e dau ciqomi ga, e sega ga ni se tukuni kina na lomai yalewa. Nira sa suka na mai veiduguci ra qai dau lai wawa tiko ni na qai vakasukai tale yani e dua na itukutuku.

E Nakelo, e dau macala ga na lomai yalewa ena gauna ga ni vosaki se veiduguci. Ia ni ratou sa suka na mai

veiduguci ratou sa na qai muri tale yani ena gauna lokuci na wekai yalewa me ratou lai **vakadonumata**, e dua tale na tabua. Na siga tale ga ni vakadonumata rau sa na rawa ni veivosakitaka kina na **itataba** ruarua na vo ni cakacaka ni vakawati. Ena veivanua sa cavuti tiko e cake sa dau tarava sara ga mai na **vākabiivola**.

Ia e dua na tikina e via vakaraitaki e ke dau vakayacori mai Rakiraki. Qo e dua tale ga na tabua via vaka na ivakadonugusu. Ni sa tarogi ga o yalewa sa vakadonuya sa dau tubera sara ga o koya se o ratou na lai veiduguci yani e dua na tabua vakatokai na **idolanigusu** - idola wale ga ni gusuna ni nona vakadonuya, oti qai mai vakarautaki yani na veiduguci. Ia ena levu na vanua e ka vakarautaki vinaka na vakawati, ni dau vakarau sara tu ga na itubutubu, vakabibi na tamai tagane. Ke sa raica ni sa cauravou levu na luvena sa na teitei vakalevu, maroroi manumanu me vakavakarau ina soqo ni vakawati, ke sa mani lai tabailagotaki se duguci na wati luvena.

Dua na kena ivakarau vakayacori tale ga ena levu na vanua, na kena dau kau tiko na kei yalewa ni sa oti na veiduguci. Qo na kakana vinaka taucoko sara, kakana dina kei na kena icoi, rawa ni dau kau ena veimuanimacawa ke kaukaua o tagane. Ke dua beka na soqo e vakayacori e via lako kina o yalewa ena volia nona isulu o tagane, sulu vou. Ia na kena itovo makawa beka mai Bau, eratou yaco yani ena vale nei yalewa na lai veiduguci, sa na qai vakacobocobo nodratou mata qai **vakasavuya** yani nodratou itukutuku. Qo na inaki ni nodratou gole tiko yani. Ni cavuka ga oya eratou na **uliva** sara mai na wekai yalewa. Oti oya sa qai tuberi na iduguci.

E tukuni toka ni o tama ni goneyalewa sara ga mena taroga na lomai yalewa. Kevaka e sega ni vakadonuya sa na **diriki** na iduguci. Ke sa vakaio, era na gunu yaqona, sa oti e kea na tabailago se **vosayalewa**.

Eratou sa na qai lai vakadonumata tale na wekai yalewa vei iratou na tagane me vakadeitaki na itukutuku ni veiduguci. Tukuni toka ni ratou na vakabuta kakana mai na wekai tagane me cabo vei ratou na lai vakadonumata yani, ratou qai kauta lesu mai.

Ia na cakacaka vakavanua qo sa qai dau tarava mai na vākabiivola, via duidui tale toka na veika vakavanua e vakayacori kina ena veiyasai Viti. Na cakacaka ni vakabiivola e sega ni cakacaka vakavanua makawa dina ni vakawati e Viti. E qai mai tubukoso ga ena gauna ni lotu, sa mai okati tiko me dua na tiki ni cakacaka ni vakawati vakavanua vei keda.

Ena vākabiivola, e levu na vanua e rau sa dui kila ga na itataba ruarua na siga me vakayacori kina me vaka sa veivosakitaki mai ena gauna ni vakadonumata se nodrau veivosaki na itataba ruarua. Oti ra sa dau kauti rau ga mai na tagane kei na yalewa na dui wekadrau voleka, ena siga lokuci ni vakabi. Ia mai Rakiraki e rogoci kina ni dua tale na kamunaga e lai tuberi vei yalewa me rau qai lai **vakabi**. Ni rau sa vakabi oti mai sa dau cakava toka yani o ratou na wekai tagane e dua na kakana lailai me mai kedrau ni rau lesu mai.

Ia me vaka na kena ivalavala, ena oti sara e 21 na siga sa qai rawa ni vakayacori na **veikumui** ena cakacaka vakavanua ni vakawati. Na siga ni veikumui e sa dau veivosakitaki oti tale ga vei rau na itataba ruarua, macala tale ga kina na veigacagaca lalai me rau na dui vakayacora ena **solevu** ni vakamau. Ena levu na vanua e rogoci rawa na kedra itukutuku, e sega ni dua na vanua e lai vakayacori na veikumui se solevu ni vakamau vei ratou na wekai yalewa, e caka taucoko ga veiratou na wekai tagane.

VEIKUMUI, SOLEVU NI VAKAWATI

Ia ena siga lokuci ni veikumui nira sa yau yani na itataba ni yalewa, na imatai ni cakacaka vakavanua ra dau vakayacora na **isevusevu** me vaka na kena ivalavala nida gole ina dua na vanua. Era na dau sevusevu tale ga mai na itataba ni tagane. E rawa ni dau tarava mai qo e dua nodra **boka** vakavanua na itataba ni yalewa. Qo e dua na kamunaga.

Ni sa oti na isevusevu kei na boka sa qai tekivu na uto ni cakacaka vakavanua ni vakawati. Dau taumada nona **lakovi** o yalewa ena dua na kamunaga me sa **sulu** me lai vakayacori na lotu, qo na **lotu veitube** se lotu ni vakamau i valenilotu. Ena lotu ni vakamau qo sa rau na dui yadua se rua na nodrau dui tokani na yalewa kei na tagane me lai caka na lotu ni vakamau, qo me ratou **ivakadinadina**. E vakalevu me rau wekana voleka ga, tacina se tavalena dina.

Ia nodrau gole cake yani qo na yalewavou kei na taganvou sa dau tevu oti tu mai e dua nodrau **ibutubutu** me rau tu kina ena gauna ni vakamau. Na ibe qo e rau dui vakarautaka na itataba ruarua, dau qai nei koya e liutaka na lotu ni vakamau.

Ia ni sa na oti mai na lotu ni vakamau rau sa na dui lesu tale na veiwatini vou ina nodrau dui **icili**. Mai kea e rau sa na qai dui lai sulu tale mai. Qo e yacana ena so na vanua na **isevunigau**, rawa ni dau tukuni tale ga me

yarakumi. Na nodrau sulu qo sa na lai **luvaluva** o tagane vei ratou na wekai yalewa, lai luvaluva o yalewa vei ratou na wekai tagane. Mai Lau e yacana kina na **butu**. So na gauna nira sa taubale yani mera lai luvaluva ra dau lagasere se vucu toka yani ena marau. Nodrau dui gole tiko qo na veiwatini vou rau na yadua tiko yani na tabua. Ni sa na yaco yani o yalewa veiratou na wekai tagane ra sa na wawa toka mai kina na marama mai na itataba ni tagane. E rawa ni ratou qai kerei mai e vica na turaga, wekai tagane ga me ratou mai **vakamaluataka** na iyau ni luvaluva oya. Na ka vata tale ga oqo ena vakayacori tiko mai ena icili ni yalewa ni sa na lai luvaluva yani o tagane.

Mai Natewa e tukuni toka kina ni veisau iyau va qo e rawa nirau tale vakarua se vakatolu na tagane kei na yalewa veiratou na itataba i yasana dua, me lai luvaluva. Qo ni sa luvaluva oti vakadua, lai sulu tale yani, se baci lai luvaluva tale. Ena vakatiko oya. Ni oti na veiluvaluva qo erau na qai dui suka tale ena nodrau dui icili. Ni sa oti taucoko e sa na qai tarava mai na kana.

Gauna e sa vakarau oti kina na ibenikana, era sa qai gole yani na mata ina icili ni itataba ni yalewa mera lai vakaraitaka ni sa vakarau oti, sa gauna me caka kina na kana. Eratou na veilakovi yani ena dua na tabua. Na kakana qo e cakava ga na itataba ni tagane, era na kana kina iliu na itataba ni yalewa.

Ni rau sa na gole tiko yani me rau lai kana na veiwatini e rau sa na sulu tale tiko yani vata e vica na wekadrau. Na iwiliwili ni sulu va qo e sa dau veivosakitaki oti tu vei rau na itataba ruarua. Ke rau kaukaua rawa ni rau yadua tale tiko na kamunaga me nodrau **itubetube** yani ina vanua ni kana. Ni sa na oti na kana rau sa na qai dui lai luvaluva, o tagane vei ratou na itataba ni yalewa, o yalewa tale ga kei ratou na sulu vata mai eratou na lai luvaluva vei ratou na itataba ni tagane. Oti qo ratou na dui lesu tale ina nodratou icili. Ia ena vanua era veiqaravi tiko kina na turaga sa na toso tale tiko ga kina na veicabocabori ni iyau kei na magiti. Eratou na cakacaka mai liu na itataba ni yalewa.

Ni sa kau mai na iyau me mai vakacabori e matadratou na itataba ni tagane ena wase rua toka. E dua na ibinibini me na lai tevu e lomanivale me nodrau na veiwatini, e dua na ibinibini me nona na vanua - qo mera qai wasea na itataba ni tagane. E rawa tale ga ni vakaraitaki vata e ke na magiti vakarautaka mai na itataba ni yalewa me na kedrau ivakayakavi na veiwatini.

Ni ratou sa na vakamaluataka oti na itataba ni tagane na nodratou iyau kei na magiti na itataba ni yalewa, ratou sa

na qai vakaraitaka na nodratou. E rawa ni dua na kamunaga e kena ivakaraitaki mai vakadua. Qo na magiti me kedrau ivakayakavi??, vakaraitaki tale ga kina na iyau me nodrau na veiwatini kei koya mera na wasea na itataba ni yalewa. Ia so na gauna e dua ga na kanunaga e ivakaraitaki ni magiti, dua tani tale e ivakaraitaki ni iyau.

Ia ni rau sa cabora oti ga na nodrau dui iyau ni tevutevu kei na ivakayakavi kedrau na veiwatini sa na kauta sara e liu na itataba ni yalewa na nona ibe me lai tevuka. Oti oqori eratou sa na qai muri yani na itataba ni tagane ratou lai **tevutevu** tale ga. Nira sa tevutevu oti na itataba ni yalewa, e sa qai dau mai tuberi tale vei ira e dua na kamunaga me ivakaraitaki ni dua na magiti droka. Qo na magiti ni tevutevu era qai dau lai wasea. Ena qai dua lesu mai na **itara ni magiti**, qo na tabua, vei ratou na itataba ni yalewa.

Ena so na vanua e dau dua tale tiko ga na tabua kei na kena iyau, rawa ni vakamagiti tale ga, e dau cabo vei ratou na itataba ni yalewa e vakatokai me **ivola**. So na gauna sa dau cabo vata ga mai vakadua na **magiti i rara** kei na ivola, ra qai dui wasei tani toka ga. E qai dau vakamacalataki toka ga mai ena vosa ni tubetube.

Ena vica tale ga na vanua me vakataki Rakiraki e dau dua tale ga na kamunaga digitaki era dau tubera na itataba ni tagane ni sa voleka tiko ni oti na veicabocabori ena vanua ni soqo. So na gauna e caka vata mai na magiti kei na iyau, qai dau nei tinai yalewa. Na kamunaga, iyau kei na magiti qo e dau vakatokai me **ikalinisucu**. E cabo me nei tinai yalewa na ikalinisucu baleta ni sa kaliraki vakadua mai vua na luvena, dau nanumi tale ga kina nona veisusu.

E dau dua tale ga na kamunaga levu vinaka ratou dau tubera na itataba ni yalewa me iotioti ni kamunaga ratou tubera baleta nodratou gone yalewa. Qo na **itataunaki** se **isoli** se **ibiu** ena so na vanua. Qo e dau kerei kina veiratou na itataba ni tagane me ratou lomana, maroroya, vakavulica tale ga na yalewa sa vakawatitaki yani oya veiratou.

Ni sa dau vakayacori taucoko qo sa rawa ni qai carubi tu na veivakamarautaki, me vaka na veimeketi, na taralala. Dau qai kena itinitini sara tu nodratou sa na qai tatau tale vakavanua ena dua na kamunaga o ratou na itataba ni yalewa. Dau qai muria yani qo nodratou kamunaga ni vakatale na itataba ni tagane.

TEVUTEVU

E dua tale na gacagaca bibi ni vakamau na tevutevu, ra dau vakaitavi kina na marama ena gauna ni solevu ni vakamau. Ni sa dau vakayacori tiko na vei qaraqaravi ena vanua ni soqo, a tukuni tiko kina ni kamunaga e dau ivakaraitaki ni nodrau dui iyau kei na magiti na itataba ruarua, sa dau tukuni tale toka ga kina ni sa dua na ibe sa wasei tani toka me qai tevu me nodrau na veiwatini.

Dau kena ivakarau mera sa vivivi rawa toka mai, rawa ni rau ya 2 se 3 na ivivivi, ena dua na ivivivi e rawa ni **dua na sāsā**, ya me 10 na ibe. Rawa ni 2 se 3 na **icoco**, 2 tale ga se 3 na **vakabati** kei na 3 se 4 na **idavodavo** ena dua na ivivivi. Ena levu na vanua era dau tevutevu e liu na itataba ni tagane?, qo ena solevu ni vakamau. Ratou sa na tiko tale ga na marama mai na itataba ni yalewa ena gauna ratou sa na tevutevu kina na marama mai na itataba ni tagane. Qo me ratou raica tiko na veika ratou kauta mai na tinai tagane. Dau kena ivakarau ni sa curutaki, mai biu na imatai ni ivivivi nei tinai tagane ena wawa tale tu yani na vo ni vivivi. Ni sa na tevu oti e lomanivale, sa na dau taura e dua na tabua digitaki vinaka o tinai tagane, viritaka yani e dela ni nona ivivivi sa tevu oti toka. So na vanua e yaca ni tabua qo na **leweniibe**. Na tabua qo ratou na vakamaluataka na marama mai na itataba ni yalewa. Oti sa na qai curutaki tale mai na ivivivi se vo. Ena vei ivivivi taucoko era tevu era na viritaki tabua tiko na yalewa wekai tagane voleka, ganeitamana se tinanalailai se ganena. Ni sa oti taucoko na ibe ra sa qai yau yani ilokoloko, itutuvi, taunamu ni Viti, vakatale ga kina na taunamu ni valagi. Ena dumu na taunamu e dela ni davodavo, ra qai dumudumu tale tu i yasana na vo ni taunamu ni valagi. Ni sa oti taucoko ra sa qai dabe sobu ra vakaraitaka vei ratou na itataba iyasana dua ni ratou sa tevuka oti na iyau ratou vakarautaka mai baleti rau na veiwatini ra qai vakacobocobo tale ga. E na qai dau vakamaluataki mai yasana dua.

Ni ratou sa na tevutevu oti na itataba ni tagane ratou sa na qai tevutevu na itataba ni yalewa. Ratou na vakayacora na ka vata ga ratou vakayacora na itataba ni tagane ena nodratou a tevutevu tiko. Ratou na viri tale tiko ga na leweniibe, se tabua me itekitekivu ni nodrau iyau na veiwatini. Ena toka veitikivi ga na iyau rau dui vakarautaka ena lomanivale nodrau na veiwatini.

Ia nira sa na tevutevu oti na itataba ni yalewa, ra vakaraitaka oti tale ga vei ratou na itataba ni tagane, ra na dabe ra vakacobocobo. Era na qai vakamaluataka na nodra iyau na itataba ni tagane. So na vanua era dau qai cabora tale mai e dua na yaqona na marama mai na itataba ni tagane mera vakavinavinakataka kina na itataba ni yalewa.

Io, oya ena lomanivale ni tevutevu.

VAKABOGIVA

Ena cakacaka ni vakawati vakavanua ena gauna e dai e levu na vanua e sega ni caka kina na **vakabogiva** se **vakabogilima**, me vaka na kena ivakarau mai Nadroga kei Vatulele. Qo me dumu na taunamu ni Viti me ilatilati qai rau moce bogiva se lima kina na veiwatini, ra **tonitoni** se **mocemoce** tale tiko ga kina na kena marama e vale ni vakamau.

Ena veivanua e caka kina na vakabogiva se lima e sega ni dua na i yau me vaka na ibe se masi ena cabo i rara ena vanua ni veiqaraqaravi. Na vuna baleta nira na tevu taucoko ena vale ni vakamau qai ra dau wasei sara ni sa bogiva se lima oti, nodratou na itataba ni tagane, yalewa kei na nodrau na veiwatini. Ia kevaka e sega ni vakabogivataki se vakabogilimataki, qo me dua ga na siga ni soqo, ena cabo ga na nodrau dui magiti na itataba ruarua sa na cabo vata nodrau iyau i rara. Koya qo mera na wasea na veimatailakolako. Na iyau e sa na lai tevu i lomanivale e sa na nodrau sara ga na veiwatini.

Ena veivanua e dau vakabogiva se vakabogilimataki kina nodrau tiko na veiwatini erau na dau davo bogiva se lima sara tiko ga ena ibe rau dui tevuka na itataba ruarua, dumu kena ilatilati, dau yadravi, mocemocetaki tiko vei ira na kena marama ni tataba ruarua. Qo e dua na tikina dredre, bibi tale ga ena cakacaka vakavanua ni vakawati me vaka e rogoci rawa ena veitukutuku kei na ivola ra vakamacala ena ulutaga qo.

Ena itukutuku baleti Matuku e tukuni toka kina ni dau tarogi mada e liu o yalewa se me tevu nona **ikotokoto**, me vaka na yacana vei ira, se sega. Eke kevaka e kila o yalewa ni yaco vinaka yani ena nona vale ni vakawati ena tukuna me tevu. Ke sega ra sa na rawa ni kila ni sega ni yaco vinaka yani, se sa tara tagane oti. Ia kevaka e sa na yaco vinaka yani sa na tevu nona ikotokoto. E dua na ka era dau veisisivitaka na kena marama mera yadrava ena mataka lailai mera raica e yaco vinaka dina mai ina nona vale ni vakamau se sega. Ke ra sa raica rawa na kena ivakadinadina, ra sa na sega tale ni bera, ra sa na maue, tataqiriqiri ga a kapa.

Mai Vulaga, e dau tevu e dua na masi vulavula me rau davo kina na veiwatini me qai raici tale ga mai kina na

ivakatakilakila i yalewa. Na masi qo ratou dau lai kauta tale mai Namuka se i Moce.

Mai Rakiraki kei Nakorotubu e via tauvata toka na kena icakacaka. Ni rau sa dau tiko bogiva e loma ni latilati na veiwatini era na mekemeke tale tiko ga e tuba na kena marama. Sa qai dua ga vei ira e nona itavi tiko na vakatataro vei rau na veiwatini e loma ni latilati. Ena via vakakoto qo nona itarotaro - "sa vakacava e boko na buka se waqa?" Na waqa kei na boko ni buka e vakaibalebaletaki tiko.

E Natewa kei na ivola baleti Dravo e vakayacori tale ga kina na mocemoce va qo.

Ia na veivanua taucoko sa cavuti oti e via tautauvata taucoko na ivakarau mena na kilai kina o yalewa, se yaco vinaka yani se sa qase rawa tiko mai. Ena siga ni vakabogiva se lima e dau caka e dua na magiti me magiti ni vakabogiva se vakabogilima me vaka na kena ivakarau ena so na vanua. Na icoi ni magiti qo, vakabibi na vuaka, ena vakai vakatakilakilatiki tiko mai kina o yalewa. Ke yaco vinaka mai e nona vale ni vakamau ena caka vakamaqosa sara se maroroi na vuaka, sega ni mavoa e dua na tikina. Ia ke sa colati mai na vuaka, qo na nodratou magiti na tagane, sa caka tu mai vakasausa, vakabibi na kena mua i muri, sa soso tu mai kina na vatu, na draunikau, e kena ivakaraitaki ni a sa qase rawa tiko mai na yalewa qai mai curuma nona vale ni vakawati. Ia ke mani yaco me va qo, e dua vata kece na ivakarau ni yalo era vakaraitaki mai ena veivanua ra cavuti tiko. Qo nira na madua taucoko. Ena via mai batabata na ivakarau ni soqo ni ratou sa na malumalumu, madua na itataba ni yalewa.

E dina gona kina na veivakamacala soqoni rawa, ni tikina bibi toka ni vakawati qo.

E sa tu tale ga na veika e dau vakayacori ni sa mai cava na mocemoce se bikabika, qo na veika e caka ena vakabogiva se vakabogilima. E na veivanua taucoko e rogoci se wiliki na kena itukutuku e caka taucoko kina e dua na magiti. Qo na magiti ni vakabogiva se vakabogilima.

Mai Malake e caka na kena qoli. E tukuni toka me lai qolivaki - qo nona lai qoli vakadua na yalewa e vakamau. Ni sa oti mai na qoli ra qai mai kana vata taucoko tale kina na itataba ruarua, vakanamumi tale ga kina kena sa mai bogiva nodrau vakamau.

Ia e Lau e cake e tukuni toka va qo ni siga ni vakabogiva e dau qai caka kina na **silisili ki wailevu**. Qo me sa qai lai sili vakadua kina i wailevu na yalewavou ni sa vakamau oti. Era na qoli tale tiko ga kina ra qai mai kania vata

na kena magiti nira sa cabe mai.

E dua na kena ivakaraitaki mai Vulaga, rogoci kina ni sa bogiva sa na qai lai sili ki wailevu o yalewa. E tukuni ni sa na qai lai turi tale kina na lawa e nodratou matasawa ga, vakaisulu vou o yalewa, ratou qai lai vaqoliva na itataba ni tagane. Ni sa na cabe mai sa na qai lai dua mai nona **ivakamamaca**, sa na qai kau tale mai veiratou na itataba ni tagane.

Mai Nakorotubu, me vaka ni a tabu tiko mai ni tara na wai na marama vou ena loma ni va na bogi, era sa na qai lai qoli ena siga ni vakabogiva. Gauna sa na kau mai kina nona ika ni qoli na marama vou sa na qai mai caka na kena iyau kei na kena magiti.

Mai Matuku na magiti ni vakabogiva e iotioti ni solevu, ai karua tale ga ni magiti levu ena vakamau. Mai Totoya e dau lai qoli tale ga na yalewa.

Mai Natewa e dau lai qoli tale ga na yalewavou - yacana vei ira na **vakasobusobu**. Qo e tautauvata na yacana vei ira e Dravo.

E Natewa era dau vakaisulutaki koya na yalewavou vakaviti na weka ni tagane, oti ra qai lako vata kece kei koya i wai mera lai qoli. E na dau tu ga i vanua kei na dua o yalewavou, ra qai qoli ga na veikau yani. Nira sa na cabe mai ena qai lai luvaluva na yalewavou veiratou na wekana, ratou vakaisulutaki koya tale mai. Oti ra qai kauti koya kece tale na marama ra lai qoli vata, ina vale i tagane.

E Nakelo na magiti ni vakabogiva va qo e dau tukuni tale ga me **magiti ni cece ibe** baleta ni wasei taucoko tale tiko ga kina na iyau ena nodrau vale na veiwatini.

Ia ena veivakamacala taucoko baleta na vakabogiva ena dau caka ga na kena magiti, levu tale ga na vanua ena caka na kena qoli.

(Na Namata 1890 tabana e 4 e tiko kina nona vakalelewa e dua na itaukei baleta na icakacaka ni vakawati vakavanua kei na nodra dau veivalataka na iyau.)

NA YALEWA ENA DAKU NI LOTU

Na bibi ni yalewa e liu e rawa nida raica ena veika e sotava o Misi Wiliame, me vaka e vakaivolataka ena nona ivola na, 'Fiji and the Fijians.'

E vakaraitaka o Misi Wiliame ena nona ivola nira dau **musuki** rawa tu na gone yalewa nira se gone, ra musuki sara tu vei ira na tagane qase sara vakalevu vei ira. E ra besetaka sara na goneyalewa na ivakarau qo ena gauna era sa vakayalo kina, ia e levu era maroroi mai kina vakavinaka.

E sega ni kena ibalebale qo ni qarauni yalewa sara tiko ga o tagane ena gauna e se susu tiko kina. Era dau rerevaki tagane kei ira na wekana na wekai goneyalewa lailai, vuna me dau wanonovi matua toka kina me kua ni dua tale na ka e yaco vua. Kevaka e qai turaga tale se qaqa o tagane, e sa na dredre sara me dua tale e vakasaga na goneyalewa e sa musu tu vua. Ia kevaka e mani vakayacora e dua na ivakarau ca o yalewa ena gauna sa musu oti tu kina e sa rawa sara ga ni moku. Qo e vakaraitaka toka o Misi Wiliame ni a yaco mai Bua. Era rogoca na wekai yalewa ni lasa tale tiko na nodra yalewa sa musuki oti tu, ra qai mani kunati koya, ra qai lai bulubulu vua na tagane a dodonu me rau veiwatini.

Tukuna tale ga na turaga italatala ni rauta na 1852 a yaco mai Macuata e dua na leqa va qo. A kila o Ritova na Tui Macuata ni a vakayacora tiko e dua na ganena na ivakarau vata va qo ena gauna e sa musuki oti tu kina. A qai mani talatala ina nona vanua na tagane erau lasa vuni vata tiko kei na wekana yalewa me ratou soli koya mai. Ratou a sega ni vakadonuya na kerekere qo na wekai tagane, sa mani lewa ga o Ritova me kunati na wekana yalewa.

Kevaka era se musuki gone tu na yalewa, qo e vakabibi vei ira na luve ni turaga, e dau kau e dua na liku lailai vua na tagane me na watina me ivakadei ni sa na watina dina ga na goneyalewa oya.

Ena qai lai duguci koya tale na yalewa o tagane. E vakalevu me duidui sara vakalevu na nodrau yabaki na veiwatini. E a raica o Na italatala e dua na qase yabaki 60, rau watina tiko e rua na goneyalewa rau se bera mada ga ni yabaki 15. Era oka mera iyau na yalewa, era sega ni dau veivolitaki. Kevaka erau sa qase ruarua na gonetagane kei na goneyalewa, rau sa veivinakati, e sa na lai tukutuku ga o tagane vei rau na nona itubutubu me lai duguci mai o yalewa, qo me vaka ga na kena icakacaka eda cakava tiko nikua. Kevaka eratou sa vakadonuya

ga mai na yalewa eratou sa na kauti koya sara ga mai ina vale nei tagane. Nodratou gole mai qo sa kau sara tiko ga mai na iyau, tabua, masi kei na ibe.

Ni sa na mai tagi tiko na yalewavou ena nona lomanivale ni vakawati, era sa qai vakacabora mai nodra iyau, qo na ivakamamaca na wekai tagane. Na ivakamamaca qo e vaka me vakamamacataki kina na wai ni matai yalewa. E tarava mai qo na kena kau na magiti ratou sa vakarautaka tu na tagane vei ira na wekai yalewa.

Ena tarava mai qori na nona bogiva tiko e vale o yalewa, tabu sara ni tara e dua na ka. Era qai kauti koya ga i wai na marama ena ikava ni bogi me lai sili, qoli tale ga. Nisa na cabe mai, e sa na sulu tale tu ga o tagane me waraka tu na watina. Na isulu e dara tu mai ena qai lai luvata vei ratou na wekai yalewa ni bera nirau lai kania vata na ika a qoliva mai na watina, o yalewavou.

E DUA NA VAKAMAU ENA DAKU NI LOTU

E dua na soqo ni vakamau vakaturaga a donumaka o Mary Wallis, e dua na marama ni Merika, ena 1845?. Na marama qo a qai vola e dua nona ivola baleta na nona bula e Viti. A tiko na marama qo ena nodrau soqo ni vakamau o Gavidi na turaga ni Lasakau kei na marama ganei Cakobau.

Ratou a gole e liu ina vale nei Tanoa na itubutubu ni maramavou, ratou raica ni sa vakarau tu na magiti, ratou raica tale ga na marama vakarau vakawati qo ni bibi, vaka e via madua toka. Dede vakalailai na nodratou tiko e kea ratou sa gole sara ina valevou a tara me baleta sara ga na maramavou qo. Ratou a raica ni dabe toka o Gavidi ena **ilago**, sega soti sara ni vakaisulu vinaka tu. A vinakata me ratou gole sara i loma me ratou lai toka vata mai kei tinana. E dua na ka eratou vakasakita na levu ni magiti a tuva tu e matanivale qo. Na lomanivale e ra sa tevuka veitataqai tu kina na marama ni Lasakau na ibe totoka. E lomanivale era sa dabe toka kina na marama ni Lasakau, sega sara ni dua na goneyalewa me vaka nira vakatabui ena soqo va qo. Lala toka na yasa ni katuba. Ena yasai matau ni katuba levu a dabe toka kina o tinai Gavidi kei ira nona vulagi. O ira na marama qo era lumu vinaka sara tu ena waiwai yasi ra qai mai vakasalusalu boiyawa tu yani, vakavo ga o tinana na taganevou.

O Gavidi a lewa tiko ga na vakarautaki ni kakana. Gauna sa vakarau oti kina sa qai tauca e dua na vosa e dua na turaga, vakaraitaka kina nodra vakanuinui nirau na bula balavu, rau na bula marau tale ga na veiwatini. Ni sa oti na vosa oya era qai cobo taucoko.

Sa qai taura mai e vitu na kamunaga o Gavidi, tala e va nona qase me ratou lakova na maramavou vua na nona itubutubu o Ratu Tanoa.

Ni oti oqori a gole o Gavidi, sega tale ni tiko se kune e ke a ena siga taucoko qori.

Rau a mai dabe e yasa ni katuba iyasa imawi, e rua na qase ni Lasakau kei na dua na qase ni Bau. Oti era sa qai gole mai na ilakolako ni itataba ni marama mera sa kauta mai na maramavou. Era yatu dua mai ra lako sara tiko vakamalua. E rairai dua na drau beka na marama era liu tiko mai sa qai o koya sara mai na maramavou. A **lumudrodro** qai **vakavesa** buli, qai vakaitaube wasekaseka, nona ikaukau tiko mai e rua na tabua lelevu vinaka. A sulu masi me yara balavu sara tu me rauta ni 40 na ikalawa.

Ni sa curu yani e lomanivale a tauca na tabua ena yavadratou na qase, vuki lai dabe sara e yasai navugona, o tinai Gavidi. Era qai muri taucoko yani na lewe ni ilakolako ra lai tawana na vanua a lala koto e lomanivale. Nira sa dabe kece ratou sa qai veicabocabori. Ni sa oti na tuberi ni kamunaga, ra sa qai gole yani na turaga, ra sa tiko ga na marama.

E keru a qai taroga kina e dua o Mary Wallis se ratou bete beka na qase ratou a tubetube tiko. A qai tukuni vua ni sega, e sega tale ga ni dua na nodra itavi na bete ena soqo ni vakamau. Ni oti oqori sa qai luvaluva vei ratou na wekai Gavidi na maramavou. Ena gauna kece qori a sega ni cegu na nodra laga meke voli. Oti era sa qai veiluvaluvati ra sa qai kauta na ibe kece a tevu tu e vale na marama ni Bau, ra qai lai kauta mai na magiti. Na vakamau qo a solia kina e lewe 10 o Tanoa me nona dauniveiqaravi na luvena. A qai vakaraitaka vei Mary Wallis o Adi Samanunu na nona marama o Cakobau ni na sega mada ni lako na yalewavou ina vale e tiko kina o Gavidi, me siga dua mada se macawa dua se mani vula dua sara. Na magiti a vakarautaki ena siga oya a baleti ira ga mai Bau, na itataba ni marama.

ESO NA ITOVO NI VAKAWATI

Ni toso tiko ga na vakadikevi ni vakawati vakavanua ena gauna makawa, e vakaraitaka o Misi Okata nira dau **tabusiga** na marama ni Natewa nira sa vakarau vakawati. Kevaka e sa vosaki i Cakaudrove e dua na marama ni Natewa, era na caka magiti mai Cakaudrove ena siga e sa na kau yani kina. Oti, nira sa lesu tale mai Natewa era sa na qai mai vakarautaka yani na iyau mera qai mai kauta tale i Cakaudrove. E na siga ni nodra sota qori e ra na

qai vakacabora tale mai na wekai tagane mai Cakaudrove na magiti kei na iyau vei ira na weka ni yalewa lako yani e Natewa.

E tomana o Misi Okata baleti Dreketi kei Wainunu nira lai duguci ena iyau na yalewa. Ni sa kau na yalewa ena siga lokuci me lai curu ina nona vlevou e sa na kau vata tiko kei na iyau. Ena qai caka magiti mai o tagane. Ni rau sa na moce vata oti e sa na qai tukuna o yalewa vei rau na nona itubutubu me rau kotiva nona tobe. Ni ratou raica ga na itubutubu nei tagane ni sa koti na nona tobe na yalewavou ratou na vakarautaka sara e dua na magiti, kena icoi na vuaka. E rua na magiti, bau vata kaya na kena iyau ena vakacabora na wekai tagane ena siga tiko ga oya. E dua na **ikotinitobe**, kena ikarua na **iceva ni tuba**. Ni sa bogiva oti ena qai lai qoli mai o yalewa me kedra na wekai tagane (veisamutaki).

Mai Koroalau e tomana o Misi Okata ni dau lai vosaki tale ga na yalewa ena tabua. E tukuna toka nira dau yarataka na yalewa ina vale nei tagane, veitalia ke tagi, qo beka ke bese. Nona kau oqo ena lai biu tiko ena vale era sinai tiko kina na turaga na marama, me kua ni dro rawa kina. Nodra tiko qo era na mekemeke tiko. Ni sa bogi lima oti e sa na qai lai qoli na yalewa.

Ia nida dewa mai ina colo kei Vitilevu e vakaraitaka toka o Brewster na turaga italai ni kovana ena yasana makawa o colo noca nira dau vakawati ga vakalevu na veitavaleni, me vaka ga na kena ivakarau eda kila kece. E vakalevu me dau lesu tale na yalewa kina nona koro me lai kerea na goneyalewa luvei ganena, me watina na tagane. So na gauna e dau veivosakitaki rawa tu na vakawati va qo ni rau se bera ni sucu na gone.

Kevaka e dua tale ga na vakawati e caka me vakadeitaka e dua na veiwekani, e dau lako na vugoi yalewa, sega na ka e kauta vei ratou na wekai tagane me lai yalataki koya kina. Eratou na cakava mai e dua na magiti kei na iyau na wekai tagane. Ni sa kau lesu mai na magiti qo ena mai wase vei ira na wekani yalewa, sa na vakadeitaki kina na vakawati. Oti era sa na qai vakarautaka e dua na magiti kei na iyau na wekai tagane me lai cabo vei ira na wekai yalewa. Na magiti kei na iyau qo ena cabo vata kei na dua na iwau, e ivakaraitaki ni rawa ni na moku e koya e via vakacacana na vakawati oya.

Ena tiko ga na goneyalewa vei tinana, ni sa **kali** oti, sa goneyalewa levu e sa na qai cakava e dua na magiti o tamai tagane vei ratou ga na wekana, me vakaraitaka kina ni sa kena gauna me sa lakovi kina na yalewa a se musuki makawa tu mai. Sa na qai loku na siga kumuni tale ga na kena iyau. Ena siga lokuci era na qai yau kece

na wekai tagane ina vale nei yalewa, ra lai vakaraitaka nodra iyau ni veilakovi, sa na qai ciqoma mai o tamai yalewa.

Ena kena siga a tarava eratou sa na qai kauti yalewa yani kina na wekana, ra vavia tale tu ga yani e dua na magiti, ra kauta vata yani na iyau. Nira sa na voleka yani ina nona vlevou o yalewa e sa na qai **vakamasi**, tevu nona **ibutubutu** me curu kina i vale. Ena qai qasitaki yalewa yani o navugona. E tabu sara ni tara na yavai yalewavou na co se ibutubutu. Nirau sa lai yaco sara e kubuicake ni vale kei navugona e sa na qai vakacabori na magiti kei na iyau era kauta mai. Ni sa na vakacagau na soqo sa na qai basika mai na taganevou, lumu drodro tu mai, tubera lako mai e dua na tabua. Na tabua qo ena qai viritaka yani vua na watina me ciqoma. Ni oti oya e sa na qai lai cabo vei ira na wekai yalewa na kedra magiti sa vakarautaki oti tu.

Ia ena siga a tarava era na caka magiti tale na wekai tagane, mai cabo tale e rara vei ira na wekai yalewa. E sa na bini tale tu ga na kumi e na rara qo, ra qai sulu mai kina na wekai tagane ra mai luvaluva vei ira na wekai yalewa, ra mai solia vata tale ga na iyau era sa vakarautaka oti tu mai.

Ena sega ni lako vata mai ira na cauravou lailai se taganevou, ena tiko ga ena nona vale. Ni sa bogilevu tutu era na qai lako na marama ina vale ni yalewavou ra lai seresere toka kina. Nodra sere toka qo mera kacivi tagane tiko kina me lako mai me mai sereka na masi sa sulu toka kina na watina. Ni sa tini oti vakava na nodra sere, e sa na qai gole na yalewavou lai dabe toka ena matanikatuba e kubuiyasa. Sa na qai lako mai na taganevou, taura lako mai e dua na kali. Qo na itaqataqa ni ulu kau. Ena qai dolele yani na taganevou me sereka na isulu masi tokara tiko na yalewavou ena kali e taura tiko. E tabu sara ni tara na yalewavou ena ligana.

Ni oti oqori sa na mai cava tale ga e keru na cakacaka vaka vanua ni vakawati baleta nona kau mai na yalewavou, ra sa na vakarau tale na wekai yalewa mera lesu tale ina nodra koro. Nira sa na veitagici toka ena yalorarawa na nona icaba na yalewavou era sa qai dau vakatasuasua mai na cauravou mai na koro i tagane mera vakadredrei ira na goneyalewa.

Nira sa lesu na wekai yalewa e sa na qai itavi tiko nei tinai tagane me tuberi navugona tiko se na yalewa lailai qo ena ivakarau ni bula vakawati, kauti koya ina iteitei vakakina na qoli.

Erau na sega tiko ni veivosaki na veiwatini qo. Ni sa na toso tiko nodrau veivinakati, e sa na kau iyau tiko ga o

tagane vei ira na wekai yalewa. Ni ratou sa raica na nona qase na taganevou ni sa levu sara na goneyalewa ratou sa na qai lewa me kau i veikau kei na so na marama me lai **samuqawe**.

Ni ratou raica ni sa bulabula, sa levu tale ga, sa rawa ni vakatubu kawa, ratou sa na qai lewa tale me tevu nodrau ibe. Ni sa tevu oti, sa dumu tu na kumi erau sa na qai moce vata vakadua i loma na veiwatini. Ena mataka ni siga tarava, ena qai vakamasi yani o tagane, gole ina burelevu lai luvata nona masi, vakaraitaka vei ratou na nona qase nirau sa moce oti mai kei watina, tukuna tale ga na itukutuku kei yalewa. Oti oya ena lesu tale me rau lai bogiva tiko e loma ni latilati, rau vakani tiko ga i loma. Ena kena mataka rau sa qai lai sili, rau tobo vo tale ga ena vo ni siga kece oya. Ni rau sa na cabe mai, sa na mai tomani sara na ivakarau ga ni bula vakoro. Rau sa na rairai sega tale ni moce vata ena nodrau vale e nakoro, baleta nira dau lai mocemoce vata ga na tagane ena burelevu, ni dau taqayataki de dua e kaba nodra koro ena bogi.

E tukuna toka o Brewster ni sa oti na tevutevu e sa na qai vakayacori na iotioti ni ka, qo na **bukiliku**. Qo na gauna e sa na mai veisau kina na liku balavu yaco i duru a dara voli mai na goneyalewa, mai buki vou vua e dua na ka lekaleka me vakaraitaka ni sa vakawati. Ia na balavu ni liku ni yalewa tukuni tiko qo e duidui kei na veiyasai Viti, nira dau qai vakaliku balavu ga na yalewa nira sa vakawati. E sega ni macala, e taura cala o Brewster, se kena ivakarau dina ena loma ni colo, ena vanua o Noemalu qo - mera qai vakaliku lekaleka na yalewa vakawati.

A vakadikeva tale ga o Brewster na vakawati mai Naboubuco. Mai Naboubuco ni dua na cauravou, vakabibi na ulumatua, e sa via vakawati, ena kauta na cauravou qo e dua na iwau vua na tama ni yalewa. Qo na iwau ni cara sala. E yalataki koya kina o tagane. Na iwau qo e vakalevu me solia o tamai yalewa vei na luvena tagane, se vei luvei tacina tagane, ke sega na luvena tagane. Ke sega, ena maroroya tiko ga.

Ni sa taura na iwau o tamai yalewa, ena vakaraitaka sara vua na luvena me kila ni dua na cauravou e sa vinakati koya, ia ena sega ga ni tukuna vua na yacai tagane de qai bese.

Ena siga me sa mai kau yani kina o yalewa, era na vakarautaka mai na kena iyau na wekai tagane, ra qai lakovi koya mai, yacana vei ira na **ikadavi**. Era na tagicaki yalewa na wekana baleta ni sa na kau sara ga ena siga qori, qai dau salavata lesu kei na yalewavou ina koro i tagane eso nona itokani mera vakamarautaki koya toka.

Ni sa na siga vica tiko mai o yalewa ena koro i watina, era na qai gole yani na wekana kei na nodra iyau ni solevu, mera na qai lai soli yalewa kina vakavanua. Ia, ena loma kece ni gauna qori ena lumu **rerega** tu ga o yalewavou. (Na rerega na kau vata na cago se ziza dau tuki se yaca, qai loba, qai tu, na kena soko ena qai waki vata na waiwai me ilumu se kesa kina na masi)

Nira sa yaco yani na wekai yalewa era na tevuka nona ibe, oti sa qai davo kina o yalewa, qai ubi se tutuvitaki tiko yani ena masi digitaki, vakarautaki sara ga baleta na soqo qo. Ni sa cere tu na iyau, voleka tu ni yali e loma na yalewavou, e sa na qai biu yani e delana e vica na tabua, oti sa qai cabo.

Ni sa na mai ciqoma na tamai tagane, ena tabaka toka na iyau qai **vatonaka** me vakawa o luvena.

Kena siga tarava, ratou na qai caka magiti na itataba ni tagane. Na kakana qo e tabu ni tawa mai ena bola se sova, me tawa ga mai ena takona. Ena icoi tiko mai ni magiti qo, me taqa tu mai delana, e dua na vuaka vavi, olo tu mai ena masi. Me na kauta mai na magiti qo na taganevou, kauta sara i kubuicake, dabe, qara cake tiko ga, qai lai vakadewataka mai dakuna, i kubuira, ena vanua era dabe tiko yani kina na veiwekani. Ena sega ni dua vei ira e tara na kakana qori. E na qai tucake ga mai o yalewavou me mai vakarautaka tiko e matadra, oti qai dabe a cobo. Qo era kana tiko ena sigalevu, ni sa oti na kana e sa na lai sili na yalewavou me kau laivi na rerega ratou a lumuti koya kina na wekana. Ni cabe mai ratou na lumuti koya tale kina na wekai tagane. Oti qori e sa na qai curu yani i vale me buki nona liku. Ena tekiduru, ligana cake, qara cake i kubuicake ra qai vesuka nona liku na wekana.

Ena gauna ni bukiliku qo e sa na wawa tu e tuba o tagane. Nona wawa tu qo vei ira na wekana e na vakaivavau, sa na **vakamasiyara** tu, ra taura tu nona itokani na bele ni masi. Nira sa vakarau, ra sa qai **tama** yani, ra curu sara i lomanivale sa tiko mai kina na yalewavou, sa buki oti tiko mai nona liku. O ira kece na wekai taganevou era muri koya yani i lomanivale era sa na curutaka tale tiko ga yani na nodra iyau. Na iyau kece qo era na qai kauta na wekai yalewa.

Ni sa oti na solevu ni vakawati qori rau sa na qai mai dui tutu yani na veiwatini me vica na yabaki. E se sega na mocevata, me vaka na kena ivalavala eda sa dau rogoca wasoma tiko mai ena veivanua.

Ena lai moce tiko ga ena nodra bure na tagane na taganevou, tiko ga ena nona valevou o yalewavou. E kena ivakarau kevaka e gole mai na taganevou me mai kana ena nodratou itikotiko na tinana kei na nona matavuvale, a

qai tiko tale ga kina na yalewavou, ia mena kana ga vakatotolo, lako tale. E rawa sara ga ni sega ni vosa vua na watina.

Ni sa gauna me rau sa na qai veivosaki kina, e sa na qai kau iyau tale o taganevou, qo na masi kei na tabua vei vunimarama.

Mena taura sara ga mai ligai tagane o na watina na veika qori (ka ni veisalaki). Ni sa oti na soli ni iyau qori sa na qai rawa na veivosaki.

Ni sa vakarau tale me rau mocevata, qo me rau na qai mocevata kina vakadua, ena tukuna tale o tagane vei ira na wekana, era sa na qai tevutevu na marama. E keru, erau sa na mocevata kina na veiwatini ena loma ni vanua vakarautaki me bogiva, kauta tiko ga yani i loma na kedrau o tinai tagane.

Ni rau sa bogi dua oti, ena tarogi tagane o tinana ena ituvaki kei yalewa. E na via vakakoto qo - "I na luvequ e katakata se batabata na vale." Kevaka e katakata, ia e yaco vinaka yani o yalewa, ke batabata, e sega, se sa qase rawa tiko.

E rau na lumu tu ga ena bogi kece qori. Ni sa bogiva erau sa na qai lai sili vata.

Oya na kena ivalavala e Naboubuco me vaka e vakaiivolataka o Brewster ena nona ivola na 'The Hill Tribes of Fiji'.

VOLAVOSA

Oqo na **ivakalekaleka** era vakayagataki ena ivolavosa oqo:

m mataqali, mv me vaka, tv tautauvata, vb vakabibi, &s kei na so tale

boka na tabua kei na iyau e cabo tarava na isevusevu, vb nida vulagi ina dua na vanua me noda ka ni reguregu vei ira na mate. E vakaraitaka na noda doka na vanua

bukiliku na icakacaka ni vakawati e liu. E sa buki vou tale na liku ni yalewa e sa vakawati, ni goneyalewa e lekaleka, ni sa vakawati e sa balavu

butu [Lau] tv **luvaluva**

ibutubutu ibe erau vakarautaka na itataba ruarua me rau tu kina na veiwatini vou e valenilotu ena gauna ni vakamau

iceva ni tuba ikarua ni magiti dau cabo vata kei na ikotinitobe

icili vale ni vulagi, vb me tiko vakalekaleka ga kina.

icoco ibe levu dau tevu e lomanivale

idavodavo m ibe matailalai katudua dau davoci, vb ena loga.

diriki tuberi lesu mai ni tabua me vakaraitaka ni sega ni vakadonui na ka e kerei

idolanigusu [Rakiraki] tabua e tuberi vei tamai yalewa ni se qai vakadonuya ga me duguci

duguci kerea vakavanua (yalewa) ena tabua me vakawatitaki

kadavaki jikina [Lau] veiduguci

ikadavi [Naboubuco] iyau vakarautaka o tagane me mai kau yani kina o yalewa

kali (gone) sega ni kana mai na sucu i tinana, tekivu me kania na kakana natu

ikalinisucu tabua digitaki kei na iyau e cabora na itataba ni tagane ena solevu ni vakamaui, vakavinavinakataki kina na veisusu vua na yalewa vou. Dau nei tina ni yalewa

ikotinitobe tabua e tubera na taba ni taganevou vei ira na taba ni yalewavou ena mataka ni rau sa moce vata oti na veiwatini, me qai koti nona tobe

ilago kau vakababa e matanikatuba e ra, lakawaci ni o curu yani se curu mai tuba, tabu ni dabeci

lakovi tube tabua (itataba ni tagane) ena solevu ni vakawati vei iratou na wekai yalewa me vakaisulu me lai vakayacori na lotu

lakovaki jikina [Lau] tv kadavaki jikina

leweniibe tabua era viritaka na wekai taganevou se yalewavou voleka ena dela ni ivivivi ibe era lai tevuka me nodrau na veiwatini

lotu veitube lotu ni vakamaui

lumu drodro lumu sivia, drodro tu e yago na waiwai

luvaluva (taganevou, yalewavou) luvata na isulu vakaviti e tokara ena solevu ni vakawati, vakabibi ni suka na lotu veitube. Taganevou luvaluva vei ira na wekai yalewa, yalewa vei ira na wekai tagane, qai vakamaluataki, tv **butu**

magiti i rara na magitidroka, kakana dina kei na kena icoi, cabora na itataba ni tagane me kedra na wekai yalewavou

magiti ni cece ibe magiti ni vakabogiva, wasei kina na iyau e nodrau vale na veiwatini

mocemoce bikabika

musuki yalataka (yalewa) me vakawatitaki

rerega m kau vata na cago se ziza dau tuki se yaca, qai loba, qai tu, na kena soko ena qai waki vata na waiwai me ilumu se kesa kina na masi

samuqawe vola loaloa na yago (vb tagane) ni vakatukituki muria na kena bati na we ni iqisa. Caka ena tikiniyago e so, vb e gauniliga, taba, se sere

sāsā 10 na ibe

isevunigau isulu ni veilualuvati ni oti na lotu veitube. Tagane luvaluva ina icili nodra na wekai yalewa, yalewa vei tagane, tv **yarakumi**

isevusevu yaqona e icurucuru vakavanua ina soqo, koro se vanua eda vulagi kina

sisili ki wailevu [Lau] sili i wailevu na yalewavou ni oti e bogiva, ra qoli, mai kania vata na kena magiti

solevu soqo e cabo kina na iyau kei na magiti, mv tevutevu, mate, kaumatanigone

sulu tokara na isulu vakaviti

tama cavuta na vosa vakarokoroko ni vakayadra se vakabula, mv "duoō" (tagane) se "mainavakādū" (yalewa) vua na turaga se marama nida sota, se e mata ni koro se vale nida vakarau curuma; cavuta na vosa vakarokoroko, mv "ā oi oi oi", ni vakarau cabori (tabua)

itataba wekana kei na nona imuri ena tevutevu

tabailago vosaki ni yalewa se bera ni yacova na yabaki ni vakawati. Vakayacori me maroroi vinaka kina o yalewa ni bera ni mai duguci

tabusiga tiko ga e vale, tabu ni vakacilavi siga

itara ni magiti tabua e tuberi lesu me ivakavinavinaka ni magiti e cabo mai

tevutevu solevu ni vakawati

tonitoni tv bikabika

tubetube vakacabora na tabua

itubetube kamunaga rau dui kauta tiko yani na taganevou kei na yalewvou ina vanua ni kana

uliva vakavinavinakataka vakavanua na vosa ni cavuta na "vakavitu", camani ena "vakawalu", vakacobocobo qai vosa

vakabati ibe vakabatina ni loga, kulati ni tevu

vākabi tv vākabiivola

vakabiivola (le rua na veimusumusuki) tabaka vakamataniu nodrau via vakamau ena valenivolavola ni talai veivuke, diou, se valenivolavola ni yasana, oti qai dau dua na kena kanavata. Ke dua e vakacala se besetaka me dresuka na ivola ena loma ni tolu na macawa, ke sega ena rawa na vakamau

vakabogilima kana ni ivakananumi ni sa bogilima na nodrau tiko na veiwatini

vakabogiva kana ni ivakananumi ni sa bogiva na nodrau tiko na veiwatini

ivakadonugusu [Rakiraki] tabua itukuni ni lomai yalewa vei ira na mai veiduguci ni sa vakadonuya

ivakadinadina o rau na vakadinadina vei rau na vakamau ena gauna ni lotu veitube. Dua e ivakadinadina nei tagane, dua e nei yalewa

vakadonumata (wekaiyalewa) tube tabua vei iratou na wekaitagane me vakadeitaki na veivosaki ni duguci. Dau oti qai veivosakitaki na ilakolako ni vakawati

vakamaluataka vakavinavinakataka vakavanua (iyau, magiti &s) ena kena vosa

ivakamamaca iyau e caka vua na yalewvou ni cabe mai ena qoli ena vakabogiva

vakamasi tokara na isulu masi

vakamasiyara tokara na masi me savu tale tu na belena

vakasavuya (itukutuku) vakadewataka

vakasobusobu [Natewa] vaqolivi ni yalewavou

vakavesa dara na vesa. **vesa** draunikau se vau cori se tobe me vesu e yavada se ligada, vb me iukuuku ni meke, veiqaravi vakavanua

vatonaka vakamanamanataka na inaki ni tabua se yaqona, vb ni kaciva tiko

veikumui solevu ni vakawati

ivola tabua kei na iyau e cabo vei ira na wekai yalewa ena solevu ni vakamau vakaraitaki kina ni sa wili vakadua vei tagane na nodratou yalewa

vosaki tv **duguci**

vosayalewa cakacaka vakavanua ni veiduguci

yarakumi tv **isevunigau**